

Arkadiusz S. Więch

ORCID: 0000-0003-4888-1129
(Uniwersytet Jagielloński, Polska)

Podróże badawcze archiwistów Głona Konserwatorów Galicji Zachodniej na przełomie XIX i XX wieku

Druga połowa XIX w. na terenie Galicji to czas wzrostu świadomości archiwalnej i znaczenia nie tylko współcześnie powstających archiwaliów, ale przede wszystkim wartości materiałów dotyczących przeszłości Polski, a nade wszystko dziejów lokalnych społeczności. Zdawało sobie z tego sprawę grono galicyjskich badaczy, naukowców, historyków i archiwistów skupionych wokół Głona Konserwatorów Galicji Zachodniej i od lat 80. XIX w. podejmowało działania mające na celu uratowanie archiwalnego dziedzictwa, m.in. poprzez organizację podróży archiwalnych. W latach 1894–1911 udało się podjąć 11 takich wypraw badawczych. Problematyka artykułu opartego na materiale źródłowym zgromadzonym w Archiwum Narodowym w Krakowie koncentruje się na zaprezentowaniu strony organizacyjnej podróży oraz prowadzonej w ich ramach pracy badawczej.

Słowa kluczowe: archiwa, Galicja, konserwatorzy, podróże, archiwiści

Druga połowa XIX stulecia wraz z szeroko pojętą autonomią galicyjską przyniosła zdecydowany wzrost świadomości o wadze i znaczeniu różnego rodzaju zabytków, w tym również materiałów archiwalnych. Na skutek działalności gremiów akademickich oraz licznie powstających towarzystw o zdecydowanie naukowym charakterze zaczęła kształtować się archiwalna świadomość i potrzeba zachowania rozproszonych archiwaliów, które stanowiłyby m.in. podstawę źródłową dla intensywnie rozwijających się badań historycznych¹. Szło to w parze z coraz mocniej wkraczającą do cesarsko-królewskich instytucji administracyjnych i naukowych nowoczesną myślą archiwalną. Nawet w nieco zapóźnionej pod tym względem Galicji udało się powołać dwa centralne w skali kraju archiwa w Krakowie i we Lwowie², które szybko stały się niezwykle rzut-

¹ Zob. S. Ciara, *Archiwa a uniwersytet w Krakowie i Lwowie w latach 1877/78–1918*, Warszawa 2002.

² W 1877 r. powołano Archiwum Krajowe Aktów Grodzkich i Ziemskich we Lwowie, a w 1878 r. w Krakowie.

кими instytucjami prowadzącymi nie tylko działalność w zakresie gromadzenia materiału archiwalnego i jego porządkowania oraz opracowywania, ale także obudowały ją pracą naukową i wydawniczą³. Dzięki podjętym przez wspomniane ośrodki zabiegom władze ustawodawcze i wykonawcze we Lwowie zaczęły również wydawać przepisy mające porządkować kwestie związane z zachowaną dokumentacją oraz aktami zarówno staropolskimi, jak i bieżąco narastającym zasobem archiwalnym⁴. Przystąpiono do porządkowania akt samorządowych, sądowych, ale również archiwów należących do instytucji kościelnych⁵. Przyczyniło się do tego także utworzenie na terenie Galicji tzw. grom konserwatorskich, nawiązujących w swojej działalności do prac podobnych im instytucji w stołecznym Wiedniu⁶. Na obszarze Galicji funkcjonowały dwie grupy konserwatorów: Grono Konserwatorów Galicji Zachodniej w Krakowie oraz Grono Konserwatorów Galicji Wschodniej we Lwowie⁷. Ich praca podzielona była na sekcje (archeologiczną, historii sztuki oraz archiwalną), chociaż de facto pod względem wykonywanych zadań były one ze sobą powiązane. Sekcja archiwalna Grona zachodnio-galicyskiego zintensyfikowała swoje działania od połowy lat 90. XIX w., a jedną z form realizowania postawionych przed nim zadań w przypadku ochrony dziedzictwa archiwalnego stały się objazdy archiwalne⁸,

³ Podobną rolę odgrywały również archiwa miejskie Krakowa i Lwowa, które stały się niemalże wzorcowymi placówkami na terenie Galicji; zob.: A. Kamiński, *Zarys dziejów Archiwum Państwowego w Krakowie (1792) 1878–1952*, oprac. J. Stoksik, Kraków 2012; A. Kielbicka, *Archiwa krakowskie na tle polskiej nauki historycznej 1878–1951*, Kraków 1993; W. Dolinowski, *Gromadzenie zbiorów archiwum bernardyńskiego we Lwowie w latach 1784–1933*, „Archeion” 2014, t. 115, s. 259–282.

⁴ Np. wydane w 1887 r. rozporządzenie dotyczące zasad gromadzenia i przechowywania archiwaliów przez miasta i miasteczka; *Zbiór ustaw i rozporządzeń administracyjnych w Królestwie Galicji i Lodomeryi z Wielkiem Księstwem Krakowskiem obowiązujących i wyciągiem orzeczeń c.k. Trybunału administracyjnego*, t. 6, Lwów 1889, s. 3773–3774.

⁵ S. Ciara, dz. cyt., *passim*.

⁶ Na terenie Austro-Węgier powołana została Komisja Centralna dla Zabytków Historycznych i Pomników Sztuki. Jej działalność opierała się na pracy okręgów konserwatorskich i skupiona była w trzech sekcjach: dla zabytków prehistorycznych, dla zabytków sztuki czasów nowożytnych oraz dla zabytków o charakterze archiwalnym; S. Ciara, dz. cyt., s. 31–40; J. Szyposz, *Działalność Grona Konserwatorów Galicji Zachodniej w zakresie zabezpieczania archiwaliów*, „Archeion” 1976, t. 64, s. 59–80; M. Woźny, *Początki Grona Konserwatorów Galicji Zachodniej w świetle krakowskich materiałów*, „Rocznik Krakowski” 2011, t. 77, s. 77–88.

⁷ Powstały w 1888 r. na zjeździe konserwatorów i korespondentów c.k. Komisji Centralnej z obszaru Galicji; L. Sobol, *Zarys głównych kierunków działań Grona Konserwatorów Galicji Zachodniej z lat 1888–1905*, „Wiadomości Konserwatorskie” 2008, nr 24, s. 95–102.

⁸ Temat objazdów archiwalnych jako część większych zagadnień poruszali dotąd sporadycznie m.in.: J. Szyposz, dz. cyt.; R. Degen, *Selekcja, brakowanie i początki nadzoru nad nimi w Galicji do wybuchu pierwszej wojny światowej*, „Archiwa – Kancelarie – Zbiory” 2011, nr 2, s. 107–129; A.S. Więch, *Próby uporządkowania archiwów miejskich na prowincji galicyjskiej w 2. poł. XIX w. Wstęp do problematyki*, „Krakowskie Pismo Kresowe” 2019, nr 11, s. 55–69.

które w przypadku Galicji Zachodniej przybrały formę zorganizowanych ekspedycji naukowych⁹.

Pomysł organizowania podróży badawczych, a w zasadzie objazdów inwentaryzatorskich, zaproponował Stanisław Krzyżanowski¹⁰ na posiedzeniu Grona Konserwatorów 1 lipca 1893 r.¹¹. Krzyżanowski, objeżdżając w 1892 r. dawną Małopolskę podczas zbierania materiałów do przygotowywanej dla krakowskiej Akademii Umiejętności pracy o taksach wojewodzińskich, często natykał się na materiały archiwalne dotyczące historii odwiedzanych przez siebie miejscowości. Będąc świadomym wartości historycznej, wpadł na pomysł ich zinwentaryzowania oraz zabezpieczenia. Widząc niedostateczne wypełnianie rozporządzenia Wydziału Krajowego¹², postulował, aby konserwatorzy dążyli do przekonania władz gminnych i sądowych o konieczności przekazywania archiwaliów (w postaci oryginalnych dokumentów lub przynajmniej ich odpisów) w depozyt archiwów krajowych w Krakowie lub we Lwowie¹³. Za istotne uznawał także wpływanie na rozwój świadomości archiwalnej, przede wszystkim w kręgach duchowieństwa oraz nauczycieli ludowych, którzy mogliby zająć się opieką nad materiałami archiwalnymi na prowincji. Podczas zebrania z dokładnością relacjonował stan zachowania poszczególnych miejskich zbiorów archiwalnych, na które natknął się podczas zeszłorocznego wyjazdu:

W Nowym Sączu znalazł referent najbogatsze, prowincjonalne archiwum miejskie w Galicji zachodniej, zawierające dyplomy od XIII w., a księgi od XV w. utrzymane w zupełnym porządku. Rada miejska powierzyła opracowanie naukowego inwentarza dwom profesorom gimnazjalnym. W Nowym Targu prócz przywilejów nic się nie dochowało, tylko na strychu znalazła się jedna księga z XVII wieku. W Myślenicach, gdzie była siedziba klucza kasztelanii krakowskiej, część archiwum miejskiego, zwłaszcza przywileje, znajdują się w magistracie, reszta przechowuje się w gmachu sądu na strychu [...] byłoby pożądané, aby wszystkie te archiwalia razem zebrać, najlepiej, gdyby sąd zwrócił akta do archiwum miejskiego, lub też żeby zostały one jako depozyt do archiwum krajowego w Krakowie złożone, a jako minimum żądać należy, aby archiwalia w sądzie przechowywane przeniesione zostały ze strychu do lokalu

⁹ Na obszarze Galicji Wschodniej podejmowane przez tamtejsze Grono działania nie przybrały pod tym względem tak sprecyzowanej formy, jak w Galicji Zachodniej, a sprawy archiwalne załatwiano niejako przy okazji wizytacji innych zabytków, same zaś wyjazdy w celu dokonania inspekcji archiwów odbywane były na zdecydowanie mniejszą skalę.

¹⁰ Stanisław Krzyżanowski (1865–1917), historyk, w latach 1897–1917 dyrektor Archiwum Aktów Dawnych Miasta Krakowa.

¹¹ Archiwum Narodowe w Krakowie [dalej AN Kraków]: zesp. 560, *Grono Konserwatorów Galicji Zachodniej*, sygn. 9, Protokoły posiedzeń Grona Konserwatorów, s. 169.

¹² Zobacz przyp. 4.

¹³ A.S. Więch, dz. cyt., s. 57.

odpowiedniejszego i bezpieczniejszego. W Chrzanowie są akta miejskie bezpieczne i w porządku, jako depozyt w urzędzie sądowym hipotecznym umieszczone. W Makowie nie dochowało się nic¹⁴.

Postulaty Krzyżanowskiego spotkały się z pozytywnym przyjęciem, a do wdrażania ich w życie okazja nadarzyła się już kilka miesięcy później. Na skutek pożaru, który wiosną 1894 r. nawiedził Nowy Sącz, poważnym zniszczeniom uległo przechowywane w budynku ratusza archiwum miejskie. Część ksiąg dzięki pomocy profesorów gimnazjum udało się ocalić i początkowo umieścić w parterowej sali sądeckiego gimnazjum. Jednakże na skutek groźby zawalenia się stropu zostały one przeniesione do piwnic pojezuickiego klasztoru i złożone w skrzyniach¹⁵. Zaistniała sytuacja wzbudziła spore zaniepokojenie świadomego wartości nowosądeckich archiwaliów Grona i skłoniła je do podjęcia odpowiednich kroków. Na posiedzeniu 26 kwietnia 1894 r.

Dr. Krzyżanowski na podstawie porozumienia z konserwatorem prof. Ulanowskim zaznacza, iż należałoby spieszenie zbadać stan rzeczy na miejscu, celem obmyślenia programu dalszej akcji ku trwałemu zabezpieczeniu wspomnianych archiwaliów. Dr. Krzyżanowski, jako naczelnik archiwum krakowskiego, ofiaruje w razie potrzeby w lokalu tegoż gościnność dla archiwaliów sądeckich, dopóki na miejscu nie znajdzie się odpowiednie dla nich pomieszczenie. Zgromadzenie, uznając ważność i nagłość poruszanej sprawy, upoważniło jednomyślnie Dra Krzyżanowskiego, aby jako delegat Grona Konserwatorów, udał się do N. Sącza w sprawie zagrożonych archiwaliów¹⁶.

Stanisław Krzyżanowski, zapoznawszy się więc z sytuacją na miejscu, a będąc dyrektorem Archiwum Akt Dawnych Miasta Krakowa, zaproponował, aby ocalałe z pożogi akta umieścić w kierowanym przez siebie archiwum¹⁷. Do drugiej podróży archiwalnej doszło w 1895 r. Odbył ją również Stanisław Krzyżanowski w zastępstwie konserwatorów archiwalnych Franciszka Piekosińskiego¹⁸ i Bolesława Ulanowskiego¹⁹. Jej głównym celem było dokonanie inwentaryzacji zabytków rękopiśmiennych i swoim zasięgiem objęła ona znaczny obszar sięgający od Nowego Sącza aż po Sanok. Krzyżanowski odwiedził: Nowy Sącz, Stary Sącz, Limanową, Muszynę, Tylicz, Piwniczną, Biecz, Ołpi-

¹⁴ *Teka Grona Konserwatorów Galicji Zachodniej*, t. 1, Kraków 1900, s. 390–391 [dalej jako Teki I].

¹⁵ B. Wierzbicka, *Nowy Sącz oraz podmiejskie przysiółki w XVII wieku w świetle księgi 29/110/108 z tzw. Akt Depozytaliów*, „Zeszyty Sądecko-Spiskie” 2014, z. 8, s. 107–108.

¹⁶ Teki I, s. 403

¹⁷ Teki I, s. 403.

¹⁸ Franciszek Piekosiński (1844–1906), historyk, prawnik. Członek Akademii Umiejętności w Krakowie. Dyrektor Archiwum Krajowego Aktów Grodzkich i Ziemskich w Krakowie w latach 1893–1906.

¹⁹ Bolesław Ulanowski (1860–1919), prawnik i historyk prawa, wykładowca Uniwersytetu Jagiellońskiego w Krakowie, sekretarz Akademii Umiejętności w Krakowie w latach 1903–1919.

ny, Krosno, Iwonicz, Duklę i Sanok. Kolejny 1896 rok okazał się pod względem odbywanych podróży niezwykle pracowity. Bolesław Ulanowski objechał okolice Krakowa (odwiedził m. in.: Wieliczkę, Niepołomice, Tyniec, Skawinę), zaś w sierpniu tegoż roku przedsięwzięta została druga podróż o zdecydowanie szerszym charakterze. Odbywali ją w zastępstwie konserwatora archiwalnego (Ulanowskiego) Stanisław Krzyżanowski i Stanisław Estreicher²⁰. Możemy podzielić ją na dwa etapy. Za pierwszym razem odwiedzili Przemyśl, w którym zapoznali się z niektórymi (jak następnie podkreślali w sprawozdaniu) zbiorami archiwalnymi i bibliotecznymi znajdującymi się w Przemyślu. Drugi etap wyprawy odbywali już oddzielnie. Krzyżanowski udał się do Jarosławia i Niżankowic, a Estreicher do Dobromila i Brzozowa²¹. W 1897 r. Stanisław Estreicher odwiedził Czehów²², a w 1900 r. Franciszek Piekosiński objechał Tarnów, Tuchów i Rzeszów²³. Rok później Krzyżanowski wybrał się do Krosna, Kołaczyc, Pilzna, Dębowa, Żmigrodu i Strzyżowa²⁴. W 1902 r. Adam Chmiel²⁵ zlustrował archiwalia niepołomickie²⁶, a po kilkuletniej przerwie w 1908 r. Fryderyk Papée²⁷ zawitał do Myślenic. W 1909 r. Stanisław Krzyżanowski oraz Józef Saguła²⁸ kilkakrotnie przybywali do Zatora, gdzie drogą kupna nabyli pozostałości po tzw. archiwum zatorskim²⁹. Do ostatniej podróży doszło najpewniej przed 1911 r. (najprawdopodobniej w 2 połowie 1910 r.)³⁰. Wówczas to Kazimierz Kaczmarczyk³¹ odwiedził Bochnię, opracowując inwentarz archiwalny miasta³².

²⁰ Stanisław Estreicher (1869–1939), historyk prawa, wykładowca oraz w latach 1919–1921 rektor Uniwersytetu Jagiellońskiego w Krakowie.

²¹ AN Kraków, zesp. 560, sygn. 39, *Inwentarze archiwalne, sprawozdanie z podróży konserwatorów archiwaliów*, s. 191.

²² Teki I, s. 450.

²³ J. Szyposz, dz. cyt., s. 65–66.

²⁴ Tamże.

²⁵ Adam Chmiel (1865–1934), historyk, archiwista, pracownik Archiwum Akt Dawnych Miasta Krakowa (od 1917 dyrektor).

²⁶ *Teka Grona Konserwatorów Galicji Zachodniej*, t. II, Kraków 1906, s. 403 [dalej jako Teki II]; R. Degen, dz. cyt., s. 123. Warto pamiętać o tej podróży pomijanej przez niektórych badaczy. Por. J. Szyposz, dz. cyt., s. 66.

²⁷ Fryderyk Papée (1856–1940), historyk, bibliotekoznawca, wykładowca Uniwersytetu Jagiellońskiego w Krakowie oraz w latach 1905–1926 dyrektor Biblioteki Jagiellońskiej w Krakowie.

²⁸ Józef Saguła, historyk, kustosz zbiorów w Suchej.

²⁹ AN Kraków, zesp. 560, sygn. 33, *Asygnatarjusz Grona ck. Konserwatorów*; J. Szyposz, dz. cyt., s. 66.

³⁰ Zob. J. Szyposz, dz. cyt., s. 66.

³¹ Kazimierz Kaczmarczyk (1868–1966), historyk, archiwista m.in. w Archiwum Akt Dawnych Miasta Krakowa, dyrektor Archiwum Państwowego w Poznaniu, wykładowca Uniwersytetu Poznańskiego.

³² J. Szyposz, dz. cyt., s. 66.

W sumie odbyto jedenaście³³ specjalnie zorganizowanych podróży archiwalnych przedstawicieli Grona konserwatorów, które swoim zasięgiem objęły znaczną część Galicji Zachodniej, a także niektóre miejscowości na terenie Galicji Wschodniej³⁴. Do 1897 r. podróże odbywały się regularnie co roku, potem następowały pomiędzy nimi kilkuletnie przerwy. Spowodowane było to przede wszystkim dwoma czynnikami: ekonomicznym oraz zaangażowaniem archiwistów w proces inwentaryzacji archiwalnej krakowskich kościołów, który dzięki inicjatywie i determinacji Grona przybrał na sile na przełomie XIX i XX stulecia³⁵. Przygotowując wyjazdy i wybierając miejscowości, których zasób archiwalny planowano przeglądać, kierowano się z jednej strony nadesłanymi przez samorządy informacjami, z drugiej zaś niejednokrotnie korzystano z informacji zasłyszanych m.in. od lokalnych urzędników oraz pracowników szeroko pojętej oświaty. Tak było chociażby wówczas, kiedy w 1894 r. Stanisław Krzyżanowski, odwiedzając Stary Sącz, dowiedział się od inspektora szkolnego Zagrodzkiego, że w wielu rozrzuconych po Sądecku miasteczkach spotkać można różnego rodzaju dawne księgi i dyplomy³⁶. Istotną rolę w wyznaczaniu kierunków archiwalnych wyjazdów odgrywały również doniesienia prasowe, np. z początkiem 1902 r. po alarmistycznej wzmiance w „Nowej Reformie” zdecydowano się wysłać Adama Chmiela do Niepołomic³⁷.

Przeprowadzane w latach 1894–1911 podróże archiwalne przynosiły de facto podobne spostrzeżenia i postulaty, które wizytujący umieszczali w specjalnych sprawozdaniach z odbywanych podróży. Niejednokrotnie trafiały do nich także spisywane inwentarze lub odpisy znajdowanych dokumentów³⁸. Np. w relacji z 1896 r. Stanisław Krzyżanowski i Stanisław Estreicher pisali m. in.: „Podczas naszej podróży wypadło nam nieraz starać się o lepsze pomieszczenie archiwaliów, dokonywać ich katalogowania, porządkowania lub zabezpieczania od zniszczeń. Zwłaszcza obchodzenie się z dokumentami pergaminowymi pozostawiało szczególnie wiele do życzeń”³⁹. Zawarte w sprawozdaniach informacje publikowano następnie nie tylko w wydawanej przez Grono „Tece”, ale także budziły zainteresowanie kół konserwatorskich w Wiedniu, które publikowały doniesienia z owych podróży po Galicji na łamach „Archivalische Mitthe-

³³ Ich zestawienie umieszczono w postaci tabeli w Aneksie 1.

³⁴ Nie były to jedyne wyprawy konserwatorów, podczas których przyglądali się stanowi zachowanych materiałów archiwalnych na galicyjskiej prowincji. Jednakże najczęściej – w odróżnieniu od wyróżnionych w niniejszym tekście podróży – zdarzało się to niejako przy okazji zbierania informacji na temat innych zabytków.

³⁵ J. Szyposz, dz. cyt., s. 70–71.

³⁶ Teka I, s. 405.

³⁷ Teka II, s. 393.

³⁸ Przykład takiego sprawozdania został umieszczony w Aneksie 2.

³⁹ AN Kraków, zesp. 560, sygn. 39, s. 195.

ilungen”⁴⁰. Uznanie wyrażała także Komisja Centralna w Wiedniu⁴¹. Konserwatorzy archiwalni podkreślali konieczność nie tylko sporządzania inwentarzy oraz odpisów przechowywanych w odwiedzanych miejscowościach dokumentów, ale przede wszystkim wskazywali na potrzebę przekazania archiwaliów do profesjonalnych archiwów:

Dr Krzyżanowski stawia dlatego wniosek, aby za pośrednictwem memoriału, wniesionego do wydziału krajowego, starało się Grono Konserwatorów w Prezydium Sądu wyższego w Krakowie, aby wszystkie księgi i archiwalia historyczne, znajdujące się po sądach prowincjonalnych w Galicyi zachodniej, złożone zostały jako depozyt do Archiwum krajowego w Krakowie⁴².

Zdarzało się, że sami archiwiści pośredniczyli w przekazywaniu archiwaliów do archiwum w Krakowie. Tak było chociażby w przypadku Ołpin⁴³. Konserwatorzy zwracali uwagę na zachowane materiały, a także stopień ich przydatności w prowadzonych badaniach, np. Bolesław Ulanowski po odbytej po okolicach Krakowa podróży podkreślał bogactwo materiałów źródłowych przechowywanych w klasztorze na Zwierzyńcu oraz w Niepołomicach, a także zwracał uwagę na inwentarze metryk będących istotnym źródłem dla prowadzenia badań z zakresu statystyki ludności⁴⁴. Podobnie czynił Franciszek Piekosiński, relacjonując w 1900 r. swoją wizytę w Tarnowie i podkreślając fakt odnalezienia tam nieznanego dokumentu Kazimierza Wielkiego z 1340 r. oraz ksiąg wójtowskich z czasów Stefana Batorego⁴⁵; a także w 1901 r. Stanisław Krzyżanowski, donosząc o znajdujących się w Kołaczycach dokumentach ukazujących związki miasteczka z zakonem Benedyktynów oraz bogactwo zachowanych ksiąg miejskich Pilzna⁴⁶. Z uwagą odnotowywano warunki, w jakich przechowywano archiwalia w poszczególnych miejscowościach. W zniszczonym podczas pożaru Nowym Sączu, jak zauważał Stanisław Krzyżanowski, „archiwum owe było [...] pomieszczone w izdebce narożnej, sklepionej i zamkniętej żelaznymi drzwiami [...] na piętrze, na które wiodły schody ciasne i giętkie”⁴⁷. Nie uchroniło to jednak miasta przed utratą dokumentów, a wręcz, jak konkludował sprawozdający, niejako do tego się przyczyniło, kiedy na skutek przepalenia się podłogi oraz rozpalenia drzwi żelaznych skrzynia z aktami uległa zwęgleniu⁴⁸. W Bieczu odnotowano, że księgi wymagają oprawy oraz

⁴⁰ Teka I, s. 452.

⁴¹ Teka I, s. 452.

⁴² Teka I, s. 405.

⁴³ Teka I, s. 426.

⁴⁴ Teka I, s. 432.

⁴⁵ Teka II, s. 370.

⁴⁶ Teka II, s. 376.

⁴⁷ Teka I, s. 404.

⁴⁸ Tamże.

lepszey opieki⁴⁹, podobnie w Niepołomicach, gdzie archiwum domeny znajdowało się w złym stanie⁵⁰, z kolei w Krośnie archiwalia były uporządkowane i trwały prace nad przygotowaniem ich dokładnego inwentarza⁵¹. Również w Bochni archiwum znajdowało się w dobrym stanie⁵², podobnie jak i w Pilźnie, gdzie księgi przechowywano w kasie miejskiej⁵³. Zdarzało się, że podróż archiwalna weryfikowała alarmistyczne doniesienia dotyczące stanu przechowywanych w magistratach miasteczek aktów. Tak było np. w przypadku Czchowa⁵⁴: „Archiwum miejskie wbrew obiegającym pogłoskom, jest w dość dobrym stanie, są nawet niektóre dokumenty cechowe w depozycie. Gmina okazywała się skłonną do oddania go w depozyt archiwum krajowemu albo miejskiemu”⁵⁵. W efekcie powyższych obserwacji starano się – na ile było to możliwe – pomagać. Np. w przypadku Niepołomic Grono zdecydowało się wyasygnować kwotę (kredyt) 200 k. w celu przeprowadzenia inwentaryzacji⁵⁶.

Spośród problemów, z którymi przyszło mierzyć się organizującym wyjazdy archiwalne konserwatorom, największy stanowiły niewątpliwie kwestie finansowe. Nie byli w tym odosobnieni. Funduszy często ledwie wystarczało na bieżącą działalność archiwów, a co dopiero na podróże badawcze, o czym w liście do Stanisława Kutrzeby, w kontekście sytuacji archiwum lwowskiego, wspominał kierujący nim Oswald Balzer:

Gdyby chcieć akta każdego sądu zbadać sumiennie, trzeba by: albo wysłać urzędników archiwum na miejsce, na dłuższy pobyt, albo kazać wszystkie akta przysyłać i po przeglądnięciu odsyłać. W pierwszym razie trzeba pieniędzy na podróże i diety, w drugim na 2-krotny, kosztowny transport. Ryczałt kancelaryjny starczy ledwie na najpotrzebniejsze wydatki bieżące. [...] Na prowincje posyłałem raz jednego z aplikantów, uzyskawszy kilkadziesiąt koron na ten cel od wydziału. [...] Trzeba na ten czas poprzestać, bo nie ma za co posłać kogo, a całych wagonów aktów sprowadzać niepodobna. [...]. Ostatecznie – najlepszym remedium byłoby przecież wyjednanie jakiegoś stałego rocznego znaczniejszego kredytu u Wydziału na ten cel, wtedy można by częściej posyłać urzędników do przeglądania⁵⁷.

Na kwestię niewystarczających środków na przeprowadzanie potrzebnych wyjazdów archiwalnych członków Grona konserwatorów zwrócił uwagę

⁴⁹ Teka I, s. 426.

⁵⁰ Teka II, s. 403.

⁵¹ Teka I, s. 426.

⁵² Tamże.

⁵³ Teka II, s. 376.

⁵⁴ Zob. Aneks 2.

⁵⁵ Teka I, s. 450.

⁵⁶ Teka II, s. 403.

⁵⁷ List Oswalda Balzera do Stanisława Kutrzeby z 1907 r., cytat za: *Listy Oswalda Balzera i Stanisława Kutrzeby z 1907 roku w sprawie brakowania akt sądowych*, oprac. E. Perłakowska, „Krakowski Rocznik Archiwalny” 2001, t. 7, s. 171–172.

w styczniu 1894 r. nowo mianowany konserwator archiwistów Bolesław Ulanowski, przekonując, że jeśli rzeczywiście ma się myśleć o ochronie rozproszonych na galicyjskiej prowincji archiwaliów, to potrzebne są środki na organizację zarówno objazdów naukowych, jak i ich zabezpieczenie⁵⁸. Efektem tegoż stało się wystosowanie postulatu o podwyższenie subwencji konserwatorskiej dla Galicji o kwotę 500 zł⁵⁹. Wobec szczupłych zasobów finansowych Grono starało się jednak wygospodarować pewne kwoty na podróże archiwalnego. Przyjęto zasadę, że każdy z udających się w podróż konserwatorów sam będzie ponosił koszty wyjazdu, które następnie będą mu zwracane po okazaniu stosownych rachunków. Na podstawie zachowanych asygnat możemy powiedzieć, że w 1895 r. koszty podróży Krzyżanowskiego pokryte przez Grono wynosiły 129 zł 51 kr⁶⁰, objazdu Ulanowskiego z 1896 r. 117 zł, wyjazdu Estreichera do Czchowa rok później 10 zł, podróży Krzyżanowskiego w 1901 r. 161 k, a Adama Chmiela w 1902 r. do Niepołomic 12 k 64 zł⁶¹. Czasem udzielano także zaliczki na podróż, którą następnie rozliczano, dopłacając brakującą kwotę, jeśli poniesione przez konserwatora koszty były wyższe. Przykładem może być wyjazd Krzyżanowskiego i Estreichera w 1896 r. Obaj konserwatorzy otrzymali zaliczkę w wysokości 50 zł każdy, a następnie zwrócono im poniesione dodatkowo koszty. Stanisław Estreicher otrzymał zwrot w wysokości 32 zł 30 kr, a Stanisław Krzyżanowski 22 zł 46 kr⁶². Organizując wyjazdy, korzystano powszechnie z posiadanych na prowincji kontaktów. Szczególnie cenne były te u władz gminnych lub powiatowych. Stanisław Estreicher podczas swojej podróży do Czchowa był wspomagany przez Antoniego Górskiego⁶³, członka brzeskiej rady powiatowej⁶⁴. Szukano także różnego rodzaju form obniżenia kosztów. Pośród członków Grona z Galicji Wschodniej powstał pomysł, aby podjąć starania o uzyskanie obniżenia cen na przejazdy kolejowe dla konserwatorów⁶⁵. Kwestię finansowania wyjazdów podejmowano na posiedzeniach Grona, zwracano się także (z różnym skutkiem) chociażby do Wydziału Krajowego o dodatkowe środki.

Reasumując powyższe rozważania, należy podkreślić znaczenie, jakie odegrały opisane podróże archiwalne krakowskiego Grona konserwatorów. Orga-

⁵⁸ Teka I, s. 401.

⁵⁹ Tamże.

⁶⁰ AN Kraków, zesp. 560, sygn. 33.

⁶¹ Tamże.

⁶² Tamże.

⁶³ Antoni Górski (1862–1928), prawnik, ekonomista, profesor Uniwersytetu Jagiellońskiego w Krakowie, poseł do austriackiej Rady Państwa w Wiedniu oraz do galicyjskiego Sejmu Krajowego we Lwowie.

⁶⁴ AN Kraków, zesp. 560, sygn. 39 [zob. Aneks 2].

⁶⁵ *Teka Konserwatorska, Rocznik II, Koła C.K. Konserwatorów Starożytnych Pomników Galicji Wschodniej*, Lwów 1900, s. 107.

nizowane pomimo natłoku licznych prac i obowiązków archiwistów, w rzeczywistości ciągłych niedoborów finansowych, przyczyniły się do odnalezienia, uporządkowania, a w efekcie i zgromadzenia w krakowskich archiwach pokaźnego zasobu archiwaliów z terenu Galicji. Cel podejmowanych wysiłków dobrze oddają słowa z jednego ze sprawozdań: „Podróż konserwatorska przyniosła dość pokaźny rezultat i okazała, że inwentaryzacja archiwaliów i ich ochrona jest konieczną, jeżeli nie mają ulegz zagładzie”⁶⁶. Zwracał na to uwagę również Stanisław Estreicher podczas zjazdu konserwatorów w 1904 r.: „Objazdy konserwatorskie i dostarczane z nich relacje, przechowywane w protokołach Grona (Koła), zawierają również bardzo wiele cennych pod tym względem wiadomości”⁶⁷. Z perspektywy czasu zauważyć także należy, że wykonane przez konserwatorów inwentarze oraz odpisy materiałów archiwalnych niejednokrotnie są dziś jedynym źródłem, z którego wobec niezachowania oryginałów możemy czerpać informacje na temat historii poszczególnych miejscowości na obszarze dawnej Galicji. Tym samym podjęta przez nich praca zyskała nie tylko archiwalny, ale i historyczny wymiar.

Aneks 1

Podróże archiwalne Grona Konserwatorów Galicji Zachodniej

Podróż	Rok	Konserwator	Miejscowości
1	2	3	4
1.	1894	Stanisław Krzyżanowski	Nowy Sącz, Stary Sącz
2.	1895	Stanisław Krzyżanowski	Nowy Sącz, Stary Sącz, Limanowa, Muszyna, Tylicz, Piwniczna, Biecz, Olpiny, Krosno, Iwonicz, Dukla, Sanok
3.	1896	Bolesław Ulanowski	Ok. Krakowa (m.in.: Wieliczka, Niepołomice, Tyniec, Skawina)
4.	1896	Stanisław Krzyżanowski, Stanisław Estreicher	Przemyśl
		Stanisław Krzyżanowski	Jarosław, Niżankowice
		Stanisław Estreicher	Dobromil, Brzozów

⁶⁶ Teka I, s. 427.

⁶⁷ S. Estreicher, *W sprawie ratowania zabytków archiwalnych mniejszych miast i miasteczek Galicji*, [bmw] 1904, s. 3.

1	2	3	4
5.	1897	Stanisław Estreicher	Czchów
6.	1900	Franciszek Piekosiński	Tarnów, Tuchów, Rzeszów
7.	1901	Stanisław Krzyżanowski	Krosno, Kołaczyce, Pilzno, Dębowiec, Żmigród, Strzyżów
8.	1902	Adam Chmiel	Niepołomice
9.	1908	Fryderyk Papée	Myślenice
10.	1909	Stanisław Krzyżanowski, Józef Saguła	Zator
11.	1910–1911	Kazimierz Kaczmarczyk	Bochnia

Źródło: zestawienie własne autora.

Aneks 2

Sprawozdanie z podróży do Czchowa odbytej w dniach 29 i 30 października 1897 r.⁶⁸

Według wykazu sporządzonego dla Wydziału Krajowego w skutek ustawy sejmowej z 1887, Czchów miał posiadać cenne przywileje, rozpoczynające się z końcem w. XIV, liczne luźne i bliżej nieopisane akta odnoszące się do spraw miejskich, a także Księgi protokołów sądownictwa miejskiego sięgające początku XVIII w.

Dnia 29 paźdz.[iernika] udał się przeto niżej podpisany do Czchowa, aby bliżej zbadać zabytki dość ogólnikowo w relacji ze strony gminy przedłożonej określone – a zarazem przekonać się, w jakim stanie zabytki te się znajdują i jak są przechowywane.

Otóż co do ostatniego najpierw punktu, zastałem cały zbiór w jak największym porządku, dokumenty pergaminowe ponumerowane i pod podwójnym zamknięciem w osobnej skrzyni, w miejscu suchym, w lokalu przeznaczonym na kancelarię dla burmistrza – przechowywane.

Brakowało tylko sześciu ksiąg sądowych, ale co do nich wykazało się rewersem Dr Karola Matyása z Tarnobrzega, który na razie księgi te dla badania naukowego wypożyczył. Księgi te mają obejmować okres czasu 1703–1777.

Dokumentów od w. XIV do XVIII posiada gmina sztuk dwadzieścia cztery, niektóre niepozabawione są ogólniejszej doniosłości. I tak:

⁶⁸ AN Kraków, zesp. 560, sygn. 39.

1. Jest to przywilej Spytki z Melsztyna z 1393 [...] zawierający potwierdzenie przywileju młynarskiego wydanego przez Woysława adwokata Czchowskiego w r. 1333 [...].
2. Przywilej Jana i Spytki z Melsztyna [...] z transumptem przywileju Kazimierza Wielkiego z r. 1355 [...].
3. Przywilej Jana i Spytki z Melsztyna z r. 1463 [z transumptem przywileju jarmarku Wład.[ysława] Jagiełły z r. 1433].
4. Kazimierz Jagiełł.[ończyk] w r. 1465 potwierdza przywilej lokacyjny Kazim.[mierza] W.[ielkiego] z r. 1355.
5. Wyrok sądu rozjemczego składającego się z rektora Uniwersytetu Jana de Banchow i Stanisława de Brzeziny w sprawie między proboszczem czchowskim a mieszczanami z r. 1484.
6. Przywilej jarmarczny Kazimierza Jagiełł.[ończyka] z r. 1489.
7. Przywilej Zygmunta I z r. 1545 dla Tomasza żupnika na pobieranie opłat od mieszczan czchowskich z tytułu urzędzenia wodociągu.
8. List Jana bisk.[upa] Krak.[owskiego] z r. 1546 do mieszczan czchowskich.
9. Zygmun.[unt] I w r. 1556 zatwierdza fundację dobroczynną Zygmunta żupnika uczynioną w r. 1481.
10. Zygmun.[unt] August w r. 1559 zatwierdza przyw.[ilej] Kazim.[ierza] Wielk.[iego] z r. 1355.
11. Przywilej Zygmun.[unta] Aug.[usta] z r. 1559 określający stan posiadłości m. Czchowa.
12. Transumpt z r. 1656 zawierający ordynację cechu sukienego z r. 1464.
13. Przywilej Henryka Wal.[ezego] dla m. Czchowa z r. 1574 nadający [...] opłat.
14. Henr.[yk] Wal.[ezy] 1574 określa posiadłości miejskie.
15. Henr.[yk] Wal.[ezy] 1574 zatwierdza statuta cechu sukienego.
16. Henr.[yk] Wal.[ezy] 1574 zatwierdza przywileje przez poprzedników wydane.
17. Stefan Batory 1578 zatwierdza dawniejsze przywileje.
18. Zygmunt III 1595.
19. Zygmunt III 1617 nadaje miastu przywilej jarmarczny.
20. Wład.[ysław] IV 1633 zatwierdza przywileje dawniejsze.
21. Wład.[ysław] IV 1639 zwalnia od różnych opłat.
22. August II 1687 zatwierdza przywileje dawniejsze.
23. August II 1697 zwalnia od różnych opłat.
24. August III 1750 zatwierdza dawniejsze.

Nadto znajduje się w zbiorze dokum.[entów] miejskich [...] złożony z całego szeregu luźnych aktów przeważnie bez znaczenia (oblaty przywilejów, wyciągi z ksiąg sądowych). Najciekawszym z nich jest wyciąg z lustracji woje-

wodzińskiej z r. 1660 zawierający liczne wiadomości do stosunków miejskich się odnoszące, opisujący granice miejskie, stosunki patronatu, cech młynów, jarmaków, opłat miejskich etc. Również interesującą jest odezwa Stan[isława?] Jabłonowskiego z r. 1588 w sprawie porządku wojskowego.

Byłoby rzeczą pożądaną, gdyby udało się uzyskać powierzenie tych zabytków w depozyt któremukolwiek z archiwów krakowskich. Na uczynione w tym kierunku zapytanie otrzymałem odpowiedź, iż w razie poczynienia odpowiednich kroków, rzecz tą dałoby się prawdopodobnie w radzie gminnej przeprowadzić.

Przeprowadziłem również badanie, czy poza papierami złożonymi w radzie gminnej, nie da się jeszcze jakie pomniki odszukać, wiadomo mi bowiem było od osób trzecich, iż otrzymały z rąk prywatnych urywki dawnych ksiąg miejskich czchowskich (od w. XVI) i inne papiery z Czchowa pochodzące. Otóż okazało się, iż urywki te i papiery (złożone obecnie w archiwum m. Krakowa) odszukane zostały na strychu pomiędzy śmieciami. Niestety nic już więcej na strychu nie znalazłem, złożone tam przeto niegdyś papiery uległy doszczętnemu zatraceniu.

Czchów posiadał niegdyś zamożne rękodzielnictwo i żywotną organizację cechową. Zachodziło więc pytanie, czy i jakie, po tej organizacji dochowały się pomniki? Obecnie rzemiosła tam podupadły a skrzynie z papierami i pamiątkami cechowymi tułają się wśród ludzi prywatnych. Udało mi się zapoznać tylko z dwoma tego rodzaju skrzyniami (tj. dawnego cechu sukienniczego i szewskiego), podobno ma być ich jednak więcej.

Skrzynka cechu sukienniczego oprócz dyplomu Henryka Wal.[ezego] zawiera same strzępy pozbawione wartości naukowej. Bardziej interesującą jest skrzynka szewska. Zawiera ona 3 księgi wyzwolein (od XVI w.); dalej godła cechowe z w. XVII i XVIII, bat używany przy wyzwoleinach, dużo papierów mniejszej doniosłości i kilka dokumentów pergaminowych, a mianowicie: 1) dokument nieczytelny z w. XV. 2) testament [...] z r. 1442. 3) 3 przywileje Zyg[m.] Augusta. 4) [...] Rady z r. 1569 zatwierdzający ordynację cechową. 5) dyplom Henryka Walezego. Zajmującym jest wreszcie rozkaz generała majora szwedzkiego rezydującego w Krakowie, wyd. w r. 1657 w sprawie załóg szwedzkich na Podkarpaciu, drukowany i rozsyłany widocznie do wszystkich miasteczek podgórskich.

Wreszcie miło mi złożyć podziękowanie prof. Antoniemu Górskiemu, członkowi Rady pow. Brzeskiej za pomoc udzieloną mi podczas obecnej podróży. Udawszy się ze mną na miejsce i zainteresowawszy się celem mojej podróży, poparł swoim wpływem, jaki na miejscu posiada moje poszukiwania i ułatwił mi ogromnie zadanie.

Kraków 1 XI 1897

Stanisław Estreicher
Koresp.[ondent] C.k. konserwatorów

Bibliografia

Źródła archiwalne

Archiwum Narodowe w Krakowie

zesp. 560, *Grono Konserwatorów Galicji Zachodniej*, sygn. 9, *Protokoły posiedzeń Grona Konserwatorów*,

zesp. 560, sygn. 33, *Asygnatarjusz Grona ck. Konserwatorów*,

zesp. 560, sygn. 39, *Inwentarze archiwalne, sprawozdanie z podróży konserwatorów archiwaliów*.

Źródła drukowane

Estreicher S., *W sprawie ratowania zabytków archiwalnych mniejszych miast i miasteczek Galicji*, [bmw] 1904.

Teka Grona Konserwatorów Galicji Zachodniej, t. 1, Kraków 1900.

Teka Grona Konserwatorów Galicji Zachodniej, t. II, Kraków 1906.

Teka Konserwatorska, Rocznik II, Kola C.K. Konserwatorów Starożytnych Pomników Galicji Wschodniej, Lwów 1900.

Zbiór ustaw i rozporządzeń administracyjnych w Królestwie Galicji i Lodomeryi z Wielkiem Księstwem Krakowskiem obowiązujących i wyciągiem orzeczeń c.k. Trybunału administracyjnego, t. 6, Lwów 1889.

Opracowania

Ciara S., *Archiwa a uniwersytet w Krakowie i Lwowie w latach 1877/78–1918*, Warszawa 2002.

Degen R., *Selekcja, brakowanie i początki nadzoru nad nimi w Galicji do wybuchu pierwszej wojny światowej*, „Archiwa – Kancelarie – Zbiory” 2011, nr 2, s. 107–129.

Dolinowski W., *Gromadzenie zbiorów archiwum bernardyńskiego we Lwowie w latach 1784–1933*, „Archeion” 2014, t. 115, s. 259–282.

Kamiński A., *Zarys dziejów Archiwum Państwowego w Krakowie (1792) 1878–1952*, oprac. J. Stoksik, Kraków 2012.

Kiełbicka A., *Archiwa krakowskie na tle polskiej nauki historycznej 1878–1951*, Kraków 1993.

Listy Oswalda Balzera i Stanisława Kutrzeby z 1907 roku w sprawie brakowania akt sądowych, oprac. E. Perłakowska, „Krakowski Rocznik Archiwalny” 2001, t. 7, s. 167–175.

Sobol L., *Zarys głównych kierunków działań Grona Konserwatorów Galicji Zachodniej z lat 1888–1905*, „Wiadomości Konserwatorskie” 2008, nr 24, s. 95–102.

Szyposz J., *Działalność Grona Konserwatorów Galicji Zachodniej w zakresie zabezpieczania archiwaliów*, „Archeion” 1976, t. 64, s. 59–80.

Więch A.S., *Próby uporządkowania archiwów miejskich na prowincji galicyjskiej w 2. poł. XIX w. Wstęp do problematyki*, „Krakowskie Pismo Kresowe” 2019, nr 11, s. 55–69.

Wierzbicka B., *Nowy Sącz oraz podmiejskie przysiółki w XVII wieku w świetle księgi 29/110/108 z tzw. Akt Depozytaliów*, „Zeszyty Sądecko-Spiskie” 2014, z. 8, s. 104–132.

Woźny M., *Początki Grona Konserwatorów Galicji Zachodniej w świetle krakowskich materiałów*, „Rocznik Krakowski” 2011, t. 77, s. 77–88.

**Research travels of archivists from the Western Galician Conservators'
at the turn of the 19th and 20th century**

Summary

The second half of the 19th century in Galicia is a time of raised awareness about the significance of archives not only those being created at that time but also of the value of the materials concerning the history of Poland, first of all, the history of the local community. This fact was recognised by a circle of Galician researchers, scientists, historians and archivists from the Western Galician Conservators' Circle. Since 1880s they undertook activities the aim of which was to save the archival heritage, e.g. by organising archival travels. In the years 1894–1911 they managed to organise 11 of such research trips. The subject of the present article based on source materials collected in the National Archive in Cracow focuses on presenting the organisational aspect of the travels and the related research works.

Key words: archive, Galicia, conservator, travels, archivists